

XORAZMSHOHLAR - ANUSHTEGINLAR DAVLATINING MA'MURIY VA SAROY BOSHQARUV TIZIMINING MANBALARDA VA TARIXIY TADQIQOTLARDA AKS ETISHI

Toshkent Amaliy Fanlar universiteti

Tarix 3-kurs talabasi

Saydullayeva Aynura Jiyeibay qizi

saydullayevaaynura2@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ishda Xorazmshohlar — Anushteginlar davlati (XI–XIII asrlar)ning ma'muriy va saroy boshqaruv tizimi tarixiy manbalar hamda zamonaviy tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Unda davlat tuzilmasi, boshqaruv organlari, amaldorlar lavozimlari va ularning vazifalari, shuningdek, saroy hayoti va diplomatik aloqalar masalalari yoritilgan. Tadqiqot Xorazmshohlar davlatining siyosiy barqarorligi va yuksalishida boshqaruv tizimining tutgan o'rnini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Xorazmshohlar, Anushteginlar davlati, ma'muriy boshqaruv, saroy tizimi, tarixiy manbalar, davlat tuzilmasi, o'rta asrlar.

Аннотация: В данной работе рассматривается административная и дворцовая система управления государства Хорезмшахов — Ануштегинидов (XI–XIII вв.) на основе исторических источников и современных исследований. Освещаются структура государства, органы управления, должности и обязанности чиновников, а также вопросы дворцовой жизни и дипломатических отношений. Исследование показывает значение системы управления в обеспечении политической стабильности и расцвета государства Хорезмшахов.

Ключевые слова: Хорезмшахи, государство Ануштегинидов, административное управление, дворцовая система, исторические источники, структура государства, средневековье.

Annotation: This paper examines the administrative and court management system of the Khwarazmshahs — the Anushteginid State (11th–13th centuries) based on historical sources and modern research. It explores the state structure, administrative institutions, official positions and their duties, as well as aspects of court life and diplomatic relations. The study highlights the role of the administrative system in ensuring the political stability and prosperity of the Khwarazmshah state.

Keywords: Khwarazmshahs, Anushteginid State, administrative management, court system, historical sources, state structure, medieval period.

O'rta Osiyoga arablarning bosqini va islom dinining yoyilishi natijasida musulmonlarning tarixiy tafakkuri, islomiy istoriografiya va istoriosofiyasi ham kirib kelishiga sabab bo'lgan. Arab xalifaligi tarkibiga kirgan vatanimizning hududlaridagi

Somoniylar, Qaroxoniylar, Saljuqiylar, G'aznaviylar, G'uriylar, Xorazmshohlar sulolalarining hukmronliklari yagona bir tarixiy jarayon, aniqrog'i xalifalik tarixi doirasida o'rganilib, talqin etilishi kuzatiladi. Jahon tarixiga, shu jumladan, musulmon olami tarixiga bag'ishlangan barcha asarlarda mahalliy sulolalar, yoki xalifa gumashtalari tarafidan tuzilgan barcha davlatlarning tarixi xalifalik/islom davlatining ajralmas bir qismi sifatida yoritilgan. Xalifalik va musulmon davlatlarning tarixiga bag'ishlangan muhim asarlardan biri - bu Abulhasan Ali ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Abdulkarim ibn Abdulvohid ash-SHayboniy, ya'ni Izzaddin Ibn al-Asir al-Jazariy nomi bilan mashhur bo'lgan muarrixning "al-Komil fi-t-tarix" (Komil tarix, Tarixi komil) nomli asaridir.

Ibn al-Asir muhaddis hamda arablarning nasablarini mukammal bilgan olim sifatida shuhrat qazongan bo'lsa ham uni ilm olamida mashhur qilgan ilmiy merosi orasida "al-Komil fi-t-tarix" asari alohida o'rin tutadi. Bu asardan tashqari, Ibn al-Asir "Tarix Atobaka al-Mosul" (Mosul otabeklarining tarixi) yoki "tarix addavlat al-atabakiya" (Otabeklar davlati tarixi) nomli asar ham yozgan. Mazkur asarning bir nechta qo'lyozma nusxalari bizgacha yetib kelgan va Misrda ham chop etilgan va mutaxassislarning fikricha, bu manba Mosul zangiylari davlati tarixini o'rganishda birlamchi manbadir. Asar Ibn al-Asir va uning otasining ma'lumotlari asosida, guvohlar va voqea ishtirokchilari tilidan bitilgan. SHamsiddin Kamoliddin bu asarni Ibn al-Asir Mosul hukmdorlari buyurtmasi bilan ham yozgan bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Ibn al-Asirga shuhrat keltirgan asari "al-Komil fi-t-tarix" sanaladi. Muallif mazkur asarining asosiy qismini vatani Qasr al-Harbda yozgan. Bu yerda Ibn al-Asirning katta va boy kutubxonasi mavjud bo'lgan. Ba'zi xulosalarga ko'ra, asar yozishni muallif 595/1198-99-yilgacha boshlagan va avvalboshda uning nomi "al-Mustaqsas fi-t-tarix" (Tarixni tadqiq qiluvchi kitob) bo'lgan.

Sakkiz jildidan iborat bo'lgan "Tarixi komil" umumjahon tarixiga bag'ishlangan asar bo'lib, yilnoma tarzida tuzilgan. Asar arab xalifaligi va barcha islom mamlakatlari tarixini "Olam va Odamni yaratilishidan" to 628/1230-31-yilgacha bo'lgan davrni qamrab olib, "musulmon solnomalari tarixnavisligining yorqin namunasi va eng yuqori bosqichi" (Sh.Kamoliddin) sanaladi. "Agarda mashhur geograf Yoqut Hamaviyning "Mu'jam al-buldon" (Mamlakatlar lug'ati) asari o'z zamonasining geografiyasiga oid barcha ma'lumotlarning to'plami bo'lsa, uning zamondoshi Ibn al-Asirning "al-Komil fi-t-tarix" asari tarixga oid 52 adabiyotlarning to'plami" desa bo'ladi. Ibn Xollikon "al-Komil fi-t-tarix"ni musulmon olami tarixining yorutguvchi ma'lum asarlar ichida eng sarasi ekanini 53 aytib o'tgan.

V.V. Bartold Ibn al-Asir asarlarining qiymatini yuqori baholab, uni o'z asarlariga ma'lumot to'plash jarayonida ulug' bir vijdoniylik va o'sha davrda kamdan-kam ko'zga tashlanadigan tanqidiy yondashuv bilan ish tutganini qayd qiladi. Muarrix

o'z asarida keltiriladigan ikkita qarama-qarshi fikrdan qaysisini tanlashda qiynalgan holda ikkalasini ham keltirgan. Bundan tashqari, Ibn al-Asir siyosiy voqealarning bayoni bilan cheklanmasdan Sharq xalqlarining madaniyatiga oid ma'lumotlarni ham keltiradi. U turli davr, zamonlarda hukm surgan g'oyalar va qadriyatlar, tarixiy shaxslar hamda adiblarning haqqoniy tavsifini beradi.

Ibn al-Asirning "Tarixi komil" asari Xorazmshohlar va mo'g'ullar bosqini davriga oid eng muhim, birlamchi manba sanaladi. Zero uning muallifi shu davrda yashagan va ko'p voqealarning bevosita guvohi bo'lgan. Mazkur davr arab tilidagi yana ikki asarda - Shihobaddin Muhammad ibn Ahmad an-Nasaviy (vaf. 647/1249)ning "Siyrat as-sulton Jaloliddin Munkburniy" va Minhajuddin Abu Umar Usmon ibn Muhammad al-Juzjoni (vaf. 658/1250 yildan keyin)ning "Tabaqoti Nosiriy" asarida yoritilgan, xolos.

Ibn al-Asir ba'zi voqealar tafsilotini axborotchilari orqali olganiga ishora qiladi. U og'zaki ma'lumotlarni buxorolik bir faqih, xorazmlik savdogarlar (12 jild, 170b), dakuklik bir shaxs (196b), Alouddin Muhammad ibn Tekeshning amirilaridan biri bo'lgan Abu Bakr Tojiddinning bir xizmatkori (139b), madinalik bir sayyid (171b) va boshqalardan olgan ekan.

Ibn al-Asirning "al-Komil fi-t-tarix" asari X asrgacha bo'lgan tarixni yoritishda garchi kompilyativ ahamiyatga ega bo'lsa-da, xususiy va umumiy masalalarni o'rganishda alohida ahamiyatga egadir. X asrning ikkinchi yarmidan XII asrning o'rtalarigacha muarrix Ibn al-Asir bizga kam ma'lum bo'lgan, yoki bizgacha yetib kelmagan ko'pgina manbalardan foydalangan. XII asrning ikkinchi yarmidan boshlab, 1230-31-yilgacha bo'lgan davrni yoritishda Ibn al-Asirning asari birlamchi manba sifatida xizmat qiladi va uning ma'lumotlari hamda axboroti originalligi bilan ajralib turadi.

Ibn al-Asir al-Jazariyning Xorazm davlatchiligi tarixiga oid ba'zi ma'lumotlari Xorazm va Xorazmshohlar tarixining eng murakkab davrini yoritadigan manbadir. Unda Xorazmning XI-XIII asrdagi tarixi arab tarixchisi tomonidan keng yoritilgan.

Xorazm davlatchiligi tarixining eng murakab va fojiaiy davrini yoritishda Shihobiddin Muhammad an-Nasaviyning "Siyrat as-sulton Jaloliddin Mankburni" (Sulton Jaloliddin Manguberdi (yoki Mankubrni) hayotining tafsiloti) asari muhim o'rin egallaydi. Aytish joizki, Ibn al-Asir, Nasaviy va Juzjoniylar (oxirgi muallif haqida quyiroqda alohida to'xtalamiz) Chingizxon, uning harbiy boshliqlarining yurishlari tarixini to'la bayon etmaganlar.

An-Nasaviy esa mo'g'ullar bosqini davrida Xurosonda yashab (Nasada olamga kelgan, Xurandiz qal'asining voliyi bo'lgan va), xorazmshoh Jaloliddin xizmatiga 1223-yili munshiy sifatida kirgan. Biroq u bu sanadan oldinroq Xorazmning ba'zi amaldorlari bilan aloqada bo'lib, shu davr Xorazm davlati tarixiga oid juda qiziqarli ma'lumotlarni beradi. Turkiy va arab tillarini ham bilgan Nasaviy o'z asarini Jaloliddin

vafotidan 10 yildan so'ng 1241-yili yozishga kirishgan va 1249-yili vafotidan oldinroq tugatgan.

An-Nasaviyning asari arab tilida yozilgan va uning to'liq bo'lmagan ikki nusxasi yetib kelgan. Undan bir nusxa Frantsiya Milliy kutubxonasida va ikkinchisi Britaniya muzeyida saqlanayotir. Asarning arabcha matnini 1891 -yili Oktav Uda nashr etgan. SHu olim uni 1895-yili frantsuz tiliga ham tarjima etib, chop etgan (Paris, 1895. In PELOV, IIIe., ser., vol. IX-X). SHu tarjima asosida 1914-1916-yillarda Yu.Ziyo va A.Tavhid, 1934-yili mustaqil tarzda Najib Osim asarni turk tilida, 1945 yili Muhammad Ali Nosix tomonidan arab tilidan fors tiliga, 1953-yili esa O.Uda tarjimasi asosida yana arab tiliga Hofiz Ahmad Hamdiy o'giran. Asar rus tilida qisman 1850 va 1900-yillari chop etilgan. "Siyrat"ning rus tilidagi to'liq tarjimasi asarning arabcha matni bilan Ziyo Buniyotov tomonidan 1973-yili Bokuda chop etildi.

2006-yili Kamol Matyoqubov mazkur asarni 1973-yildagi Ziyo Buniyotov amalga oshirilgan rus tilidagi tarjimasi asosida o'zbek tiliga o'girib, "Sulton Jaloldiddin Manguberdi (hayoti tafsiloti)" nomi bilan Toshkentda "O'zbekiston" nashriyotida chop etgan. Kitob tarjimonning kirish so'zi, tarjima va izohlardan (izohlar muallifi Ziyo Buniyotov) iborat.

Jaloliddinga bag'ishlangan shu manba asosida u va Xorazmshohlar haqida G'arbda K. D' Ossoon (bu olim birinchi marotaba 1852-yili "Siyrat" asari haqida ma'lumot bergan), A.Myuller, J.Boyl, V.Fishel, V.Odlen, X.Xorst, Kl.Kaen, G.Gotshalk, B.Shpuler, Len-Pul, V.Rozen, Ye.Tomas, K.Meyman, K. Vitfogel, S. Bosvort, V.V. Bartold, A. Iqbol, I. Qafaso'g'li, O. Tonariy, V. Minorskiy, Ye. Davidovich va boshqalar asarlarini yozganlar.

"Siyrat"da:

1. 1218-yildan 1231-yilgacha Jaloliddin qo'l ostida vaqtincha bo'lsa ham, bo'lgan saltanatda, ya'ni Xorazm, Movarounnahr, Xuroson, Hindiston, Eron, Iroq, Ozarboyjon, Gruziya kabi davlatlarda bo'lib o'tgan voqealar, Xorazmshoh Alouddin Muhammad va Jaloliddin Manguberdi faoliyatlari, CHingizxon bosqini hikoya qilinadi;

2. Asarda keltirilgan voqealar tafsiloti Xorazmshohlar mavqeida turgan tarixchi tarafidan bayon qilinadi.

3. An-Nasaviy Ibn al-Asir va Juzjoniylardan farqli o'laroq Xorazmshohlar davlatining ichki va tashqi hayoti, Turkon xotun va uning mamlakat hayotidagi o'rni, saltanatning yemirilishi sabablari, ko'chmanchi turk qabilalarning (ayniqsa qipchoqlar va Turkon xotun urug'idagilarning) sotqinliklari, Bog'dod xalifasining ikki yuzlama siyosati, Jaloliddinning ichki va tashqi siyosati (ismoiliy va ayubiylar, g'uriylar bilan munosabatlar), yurishlarining sabab hamda oqibatlarini yangicha asosda bayon qilinib, talqini beriladi.

4. An-Nasaviy asaridagi ma'lumotlari asosida Xorazmshohlar davridagi Xorazm davlatchiligining dolzarb muammolaridan bo'lgan, sharq monarxiyasi va despotizmi masalasi, boshqaruvning shoxalari (vertikal va gorizontalar tarzda), ichki va tashqi siyosat, alohida shaxslarning o'рни, gegemon qabilalar hamda ularning o'troq aholi bilan munosabatlarini keng yoritish mumkin.

O'rta Osiyoning XIII asri tarixini to'liqroq bayon qiluvchi asarlardan yana biri Abu-l-Fazl ibn Muhammad Jamoliddin Al-Qarshiyning "Al-Mulxaqot bi-sSuroh (Suroh lug'atiga ilovalar)" asaridir. Ushbu asar Chig'atoy ulusidagi (1227– 1370) Qayduning vorisi Chopar69 hukmronligi davrida bitilgan hamda mahalliy musulmon olimiga tegishli, mo'g'ullar hukmronligi davrida ayni shu usulda yozilgan yagona tarixiy asar hisoblanadi. Aynan shuning uchun mazkur asar mo'g'ullar hukmronligi davrida (1218-1370) O'rta Osiyo va SHarqiy Turkiston tarixi, hamda madaniy hayotini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamol al-Qarshiyning ushbu asari O'rta Osiyo tarixshunosligida musulmon namoyondasi, filolog, tarixchi, adabiyotshunos hamda tilshunos sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Asarni Chig'atoy ulusi va Qoshg'ar madaniyati tarixiga bag'ishlangan entsiklopedik harakterga ega bo'lgan mustaqil ravishdagi asar deb hisoblasak, mubolag'a bo'lmaydi. Unda mo'g'ullar davridagi diniy va dunyoviy hayot, islom madaniyati markazlari, O'rta Osiyo shaharlarining olimu-ulamolari, fozilu-fuzalolari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Asarda, shuningdek, avtobiografik harakterdagi ko'plab ma'lumotlarga duch kelish mumkin.

Ma'lumki, Chig'atoy va uning avlodlari haqidagi ma'lumotlar Eron hamda Xitoy manbalarida berilgan ma'lumotlarga nisbatan anchayin zaif berilgan va ana shu davrning zaif qismini Jamol al-Qarshiyning "Al-Mulxaqot bi-s-Suroh " asari ma'lum darajada to'ldiradi. Shuningdek, ayni paytda mazkur asar XIII asr tarixini bayon etuvchi hamda O'rta Osiyo mintaqasida bitilgan yagona asar bo'lib qolayotganini yana bir marta ta'kidlash lozim.

Hajmiga ko'ra, "Al-Mulhaqot bi-s-Suroh" asari turli xildagi ma'lumotlardan iborat bo'lib, 41 bob (zikk) dan iborat. Shubhasizki, biz uchun uning tarixiy qismi, ya'ni boblari muhimdir. Shular jumlasidan, Saljuqiylar, Xorazmshohlar, "Mo'g'ul hukmdorlari va ularning tarixi zikkri" qismlari mavzuimiz uchun qimmatli. Asarning bu qismi o'zida mo'g'ul hukmdorlari, Chingizxon tarixi, uning avlodlari hamda Chig'atoy ulusining Chopar (Ja'far) ibn Qaydu (Haydu) hukmronlik qilgan vaqtiga qadar qimmatli va muhim ma'lumotlarni mujassam etgan. Mo'g'ullar saroyidagi xizmatlari bizning muallif uchun mahalliy tub aholisi vakili hamda musulmon olimi sifatida katta hurmat-ehtirom olib keldi. Zero, u tarix ilmida mutaxassis bo'lmasa-da, lekin o'z davrining yetuk adabiyotshunosi va tilshunosi hisoblanadi. Uning asarini esa Chig'atoy ulusi va Qoshg'ar madaniyati tarixiga bag'ishlangan entsiklopedik harakterga ega bo'lgan mustaqil ravishdagi asar deb hisoblasak mubolag'a bo'lmaydi. Unda

mo'g'ullar bosqinidan oldin va keyingi davrdagi diniy, dunyoviy hayot, islom madaniyati markazlari, O'rta Osiyo shaharlarning olimu-ulamolari, fozilu-fuzalolari haqidagi ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Asarda, shuningdek, avtobiografik xarakterdagi ko'plab ma'lumotlarga duch kelish mumkin.

Xorazm va xorazmshohlar davri tarixiga oid muhim manbalardan biri bu shoir, adib va muarrix Abu Ja'far Abu Nasr Muhammad ibn Abduljabbor al-Utbiy (350/961-62-413/1022-23 yoki 427/1035-36 yoki 431/1039-40) qalamiga mansub bo'lgan «Tarixi Yaminiy»dir. Utbiy G'aznaviylardan Abu Mansur Sabuktegin (366/977-387/1030), Sulton Mahmud va uning o'g'li Mas'ud saroyida xizmat qilgan. Arab tilidagi asarini Utbiy Mahmud ibn Sabukteginga bag'ishlangani uchun sulton Mahmudga xalifa bergan «Yamin ad-davla» unvoniga atab «Tarixi Yaminiy» deb qayd etgan. Utbiy asari X -XI asrlarda Movarounnahr va Xurosonda G'aznaviylar davrida bo'lib, o'tgan tarixiy voqealar tafsiloti bayonidan iborat (asar muqaddima va 45 bob - zikrdan iborat). «Tarixi Yaminiy» mutaxassislarning taxminiga ko'ra, 412/1021-22 yili yozilgan.

Abu Abdulloh Muhammad ibn Yusuf al-Xorazmiyning “Mafotih al-ulum” (Ilmlar kalitlari) asarida X asrda Eron va Turonda mavjud bo'lgan davlatlardagi ma'muriy boshqaruv terminlariga oid muhim ma'lumotlarni bergan.

Xorazm va xorazmshohlar davri tarixiga oid muhim manbalardan biri bu shoir, adib va muarrix Abu Ja'far Abu Nasr Muhammad ibn Abduljabbor al-Utbiy (350/961-62-413/1022-23 yoki 427/1035-36 yoki 431/1039-40) qalamiga mansub bo'lgan «Tarixi Yaminiy»dir. Utbiy G'aznaviylardan Abu Mansur Sabuktegin (366/977-387/1030), Sulton Mahmud va uning o'g'li Mas'ud saroyida xizmat qilgan. Arab tilidagi asarini Utbiy Mahmud ibn Sabukteginga bag'ishlangani uchun sulton Mahmudga xalifa bergan «Yamin ad-davla» unvoniga atab «Tarixi Yaminiy» deb qayd etgan. Utbiy asari X -XI asrlarda Movarounnahr va Xurosonda G'aznaviylar davrida bo'lib, o'tgan tarixiy voqealar tafsiloti bayonidan iborat (asar muqaddima va 45 bob - zikrdan iborat). «Tarixi Yaminiy» mutaxassislarning taxminiga ko'ra, 412/1021-22 yili yozilgan.

Asarni 602/1205/06 yili Abu SHaraf Nosix ibn Zafar ibn Sa'd al-Munshiy al-Jarbadaqoniy fors tiliga tarjima qilib, uni Hamadon atrofidagi Farzin qal'asining hokimi Ulug' Borbek Ayubga bag'ishlagan. Mazkur hokim Muhammad Ildegiz (1172-1186) ning quli bo'lgan. Tarjimon Utbiy asariga «xotima» yozib unda 582/1186-582/1186 yillarda sodir bo'lgan voqealarni bayon qilgan. Movarounnahr va Xurosonda Utbiyning shu forscha tarjimasi juda keng tarqalgan. Xorazm tarixi va Anushtegin Xorazmshohlar davri tarixi, ko'pincha, shu tarjimonning ilovalarida keng yoritilgan.

Abulfazl Muhammad ibn Husayn Bayhaqiy «Tarixi Bayhaqiy», biroq «Tarixi Oli Sabuktegin» nomi bilan shuhrat topgan asarning muallifi. Abulfazl Muhammad Sabzavordagi Bayhaq viloyatining Horisobod qishlog'ida 385/995 yili olamga kelgan. Vafoti 470 yili safar oyida/1077 sentyabr. G'aznaviylarga bag'ishlangan «Tarixi Oli

Sabuktegin» to'la 451/1059-60 yili yozib tugatilgan. Biroq asarning bizgacha yetib kelgan qismi, ko'pincha, «Tarixi Mas'udiy» nomi bilan mashhur. Ibn Funduq ma'lumotiga qaraganda asar 30 jilddan iborat bo'lgan. Biroq uning har bir jildining katta hajmi yana nusxalar ko'chirilib tarqalishiga to'sqinlik qilinganiga tahminlar bor.

Bizgacha yetib kelgan qismda (V-X - jildlari) sulton Mas'ud G'aznaviyning oxirgi o'n yillik davri (421-432/1030-1041) sistematik, yilma-yil berilishga intilish ko'zga ko'rinadi. Biroq, bu solnomada G'aznaviylardan oldingi sulolalar hukmdorlari (somoniyalar, xorazmshohlar) ga ham katta ahamiyat beriladi. Asarning o'ninchi jildi (manbada mudjallad) Xorazm haqida alohida bob kiritilgan va u to'la bizgacha yetib kelgan. Unda Sulton Mas'ud G'aznaviyning Xorazmga nisbatan siyosati yoritilgan. Su qismlarda Bayhaqiy bizgacha yetib kelmagan Beruniyning «Tarixi Xorazm» asaridan Mahmudni Xorazmni bosib olinishi tafsilotlarini olgan.

XII asrning oxirlarida, 590/1194 yildan keyin Xorazmshoh Tekeshning xizmatida bo'lgan Sadriddin Abulhasan Ali ibn Nosir al-Husayniy «Zubdat attavorix» (Tarixlar qaymog'i) asarini arab tilida yozgan. Undan bir nusxa Britaniya 93 muzeyida saqlanayotgani ma'lum. Asardagi Tekesh davridagi tarixiy voqealar bayoni muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abulg'ozzi Bahodirxon. SHajarayi turk. – T.: «CHO'lpon», 1990. – 192 b.
2. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. I-jild. – T.: «Fan», 1968.
3. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Тошкент: Шарқ, 2000. 302 б.
4. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия //В.В. Бартольд. Сочинения. – М.: Наука, 1963. Т. 1. – 760 с.
5. Буниёдов З. Ануштагин Хоразмшоҳлар давлати (1097-1231). – Тошкент: Мумтоз сўз, 2012. – 256 б.
6. Джувейни. Чингиз-хан. История завоевателя мира / Пер. Е.Е. Харитонов. – М.: “Издательский дом МАГИСТР-ПРЕСС”, 2004. – 690 с.
7. Ибн ал-Асир. Ал-Камил фи-т-тарих. Полный свод истории / Перевод с арабского языка, примечания и комментарии П.Г. Булгакова [дополнения к переводу, примечаниям и комментариям, введение и указатели Ш.С. Камолиддина]. – Ташкент; Цюрих: Изд-во АН РУз, 2005. – 595 с.
8. Рашид ад-Дин. Сборник летописей / Пер. с персидского Л. А. Хетагурова, редакция и примечания проф. А. А. Семенова. – М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1952. – Т. 1, кн. 1. – 223 с.
9. Шихобиддин Муҳаммад ан-Насавий. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилоти. / Камол Матёкубов таржимаси. / – Т.: O'zbekiston, 2006. – 384 б.